ИВАН ХРИСТОВ

ЗА ИМЕТО НА ЕДИН ГРАД

ТРАЯН-СОСТРА-ТРОЯНХИСАР-ТРОЯН

2009

© Иван Христов – автор, 2009
© Издателство „Фабер“, 2009

ISBN 954-775-

Оформление *Ваня Чолакова*

Корица *Нейко Генчев*

•

Формат 60x84/16

Печатни коли 4,25

•

ФАБЕР – В. Търново (062) 600 650, *e-mail: faber@abv. bg*

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОД..... 5

I. Теории за произхода на името на град Троян..... 7

II. Марк Улпий Траян, войната с даките и римския облик на тракийските земи..... 13

Виа Траяна. Една погрешна престава..... 22

Сведенията на граф Луиджи Марсили 31

Поселишна приемственост и иземстване на градските средища през вековете по долината на р. Осъм..... 45

Вместо заключение 54

ПРИЛОЖЕНИЕ..... 60

УВОД

През есента на 2008 г. град Троян навърши 140 години от своето обявяване като град. Макар и скромна като години тази рожденна дата беше отбелязана подобаващо. Естествено в България има градове, които имат хилядолетна история като градски средища. Това се големите градове като София (ант. Сердика), Пловдив (ант. Филипополис), Варна (ант. Одесос) и десетки други които съдбата е отвърдила една поселищна приемственост в продължение на столетия. Ще рече, че селищата са строени, опожарявани, после пак построявани върху сравнително еднакъв терен, така, че върху основите на техните площади например, са надстроявани централни сгради в продължение на две хиляди години.

Малко са селищата обаче, чиито имена остават непроменени от античността или най-малкото имат древен произход. Такива са дн. Монтана (име на старата римска крайпътна станция в подстъпите на Хемус), Никопол, Созопол, Бургас (от лат. Бург), Ахтопол, Троян.

Градове и села като Каварна, Варна, с. Галата, Св. Влас, с. Емона, с. Равда, с. Атия, гр. Ловеч, гр. Перник, гр. Петрич, гр. Смолян, гр. София носят имената си от Средновековието.

За град Троян има различни теории за произхода на неговото име. По-важното е, че благодарение на последните археологически проучвания все повече се откроява богатата културна история на региона през римската епоха. Това наследство съхранено до голяма степен благодарение на историческата случайност, днес е проучвано с интусиазъм и опазвано от различни институции като Община Троян, Националния исторически музей и Ротари клуб.

Впрочем със своите десет крепости, осем древни светилища, десетки локализирани древни селища и стотици надгробни могили троянския край е сред районите, които имат по-богато културно наследство от античността в сравнение с останалите по-късни исторически периоди.

I.

Теории за произхода на името на град Троян

Най-ранният писмен източник, в който се споменава името на днешния град Троян, е турски регистър за владение на тимари от 1608-1609 година. Все пак Иван Дуйчев смята, че на мястото на днешния град през XIII–XIV век е възникнало по-значително селище благодарение на пътя през прохода. До откриването на следи от предполагаемото селище тази хипотеза ще остане твърде спорна.

Въпреки че липсват точни данни за броя на християнските семейства от селото през XV–XVI, можем да допуснем че броя на къщите в Късносредновековната село Троян е бил средно около 60–80 бр. по подобие на големите села Българене, Врабево и Дебнево

През втората половина на XVII век селището е отбелязано с името ТРАЯНАК върху картите на френския картограф Никола Сансон, италианеца Джакомо Кантели да Виньола и върху една карта от средата на XVII век дело на неизвестен автор.

Първата карта на Никола Сансон – син е от 1648 г. *(***обр. 1.)** ***Траянак*** е отбелазан в северните склонове на Хемус, югоизточно от **Louaz,** южно от **Tutracan** и погрешно отбелезан източно от **Ternova.**

При картата на да Виньола от 1689 г. *(***Обр. 2)**

Траянак забелазваме южно от Lovar/Lovac (дн. Ловеч) на Ossan fl. (река Осъм). Като цяло селището е разположено в Monte Argentaro (Сребърната планина)

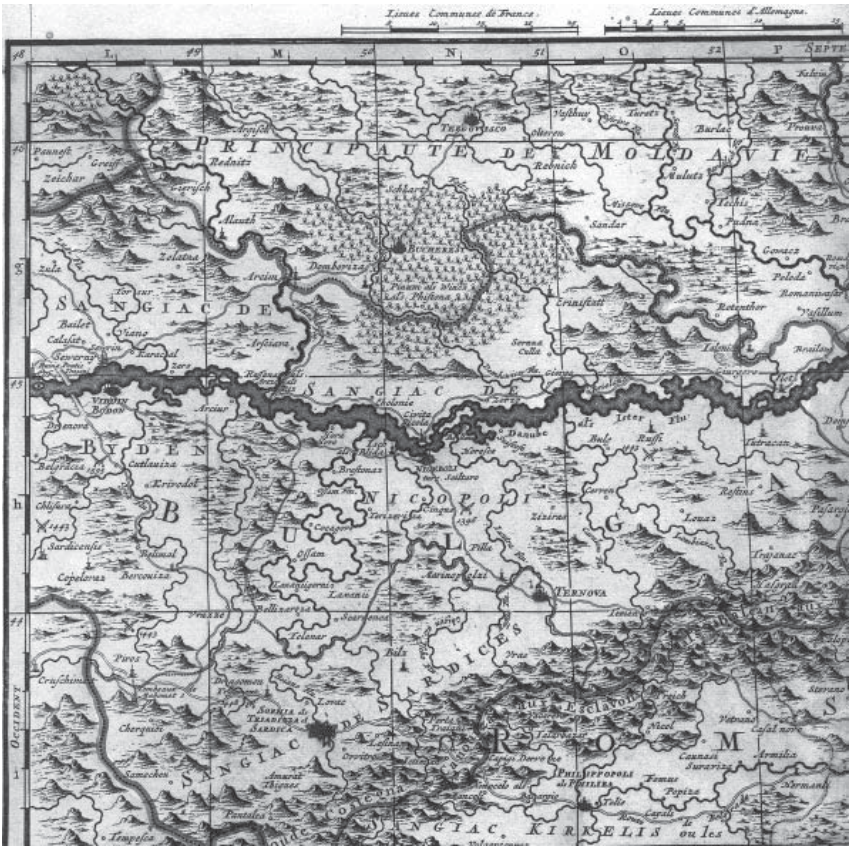

Обр. 1. Карта на Николас Сансон – син от 1648 г.

В началото на 1868 година с указ на русенския ваалия Мидхад паша, селището прераства в касаба /град/, като запазва името Троян.

Изключително интересната топонимия от околностите на града, както и фактът, че неговото име е сродно с това на римския император Траян /98-117 година/, провокира редица изследователи да търсят произхода на името на днешния балкански град.

Обр. 2. Карта на Джакомо Дантели да Виньола от 1689 г.

В досега утвърдените схващания се приема, че широкомащабната строителна дейност на споменатия владетел в балканските земи намира отражение в днешното име. В подкрепа на тази теза се привеждат примери от обилната Траянова топонимия в Северна и Южна България, Румъния (главно имена на пътища и укрепени места). Използва се и авторитетното мнение на проф. Богдан Филов, който също счита, че градоустройствената политика на импе-

ратор Траян в днешните български земи намира отглас в имената на редица селища в страната.

В изследванията върху името на град Троян е намерила място и очевидната връзка с името на славянското божество ТРОЯН.

Съществува теория, че името на старопланинския град произлиза от съществуващите в миналото три големи хана (Трихан – Троян)

Без да омаловажавам досегашните изследвания, ще припомня, някои слабо разработени моменти, касаещи проблема за името на града.

Преди всичко е необходимо да се спомене, че поставеният въпрос не е регионален и е част от обобщените изследвания върху южнославянския фолклор, водещи началото си от миналия век.

Името „Троян" се среща в няколко стари писмени паметника. На първо място в известното „Слово о полку Игорев" – „Земля Трояна", „трона Трояна", „веце Трояна, „на седьмом веця Трояни". Още през XIX век руските учени Буслаев, Максимович, Н. П. Дашкевич виждат в образа на Троян отразени в „Словото" народни представи за историческо лице, именно римския император Траян.

Малко по-неизвестен е апокрифът от времето на Първото българско царство – „Ходене на Богородица по мъките", където Троян е споменат наред със славянските божества Хърс, Велес и Перун. В същата митологична ситуация Троян се среща и в апокрифи от XVI век.

Най-близък предшественик на римския владетел в южнославянския и новогръцки фолклор е популярният цар Траян с магарешките уши в българските приказки, или с козите уши в сръбските и новогръцките приказки, които са всъщност славянската версия на известния мит за цар Мидас. Безспорно Троян като персонаж от славянската митология е израз на някакво историческо съзнание, а не само оп-

ростен плод на архаични митологични представи. В тази връзка е необходимо да се приеме, че планинските райони на страната задържат процеса на славянизация сред местното тракo-римско население, което от своя страна обяснява множеството заемки от романски в старобългарския език.

Кое точно обожественото име на римския император се приема от заселилите се на територията на Византия варварски племена и какъв е компромисният вариант на игнориране на езическите култове /в частност на Троян/ в християнска България е твърде сложно да се отговори на сегашния етап на проучванията.

Свеждайки проблема на регионално равнище, е необходимо да се приеме, че VII столетие заварва нашия край с редица промени по трасето на римския път през прохода – вече неизползван според Теофилакт Симоката. Един неизвестен равенски летописец от началото на века отбелязва изчезването на някои крайпътни станции и промяна на името на станция Монтемно (Беклемето), станала гранична между Византия и славяните. От същата епоха датира и споменатият апокриф „Ходене на Богородица по мъките“. В него се споменава, че езичниците превръщат в богове „направените от хората от камък Троян, Хърс, Велес, Перун...“. Сведението е изключително ценно, защото подсказва, че старите културни обекти на автохонното население на полуострова се възприемат лесно от дошлите славяни.

Задължителен при поставените проблеми е и лингвистичният анализ на самото име на Троян. Преходът от римското име „ТРАЯНУС“ в българското „ТРОЯН’ е закономерно явление за ранните латински заемки в славянските езици. Предложеното мнение на Г. Ваиганд, че Троян би могло да бъде и от славянски произход, от глагола „трая“ е малко вероятно. Особено интересен за нас е палеолингвис-

тичнйят-анализ на термина, направен през 40-те години от Н. Я. Маар.

Взет цялостно, кръстосаният двуелементен термин Траян може да се отнесе към акавия прототип „ТАР-ХАН“. В монголския език този термин е известен със социалното значение „ковач“, а също и тотемен израз „бог“. В пълен вид ТАР-ХАН (ГАН) ни пренася не само в Среда Азия, но и в архаичния средиземноморски свят. В контекста на споменатия анализ трябва да отбележим, че в българския фолклор има предания за цар Траян, които според проф. Ф. И. Буслаев ни пренасят в старото метално царство на ковачите. Според една българска песен във водоемите на Трояновия град, или по друга версия Троема, текло злато и сребро.

Красимира Мутафова (ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“) предлага мнението, че Троянският манастир и неговото име не произлиза от името на селището Троян, а е свързано с император Траян. В Ловчански ръкописен сборник от XV–XVI век се споменава т. нар.“траянов монастир“. Впрочем днес все повече сме склонни да вярваме че манастира е основан преди падането на България под турска власт. Троянският манастир е бил свързан тясно с ловешките манастирски братства през XIV–XV век.

II.

Марк Улпий Траян, войната с даките и римския облик на тракийските земи

Кой е император Траян? Марк Улпий Траян е роден в Италика провинция Испания около 52 г. Изразствайки бързо в кариерата той е назначен от император Нерва (96-98 г.) за управител на Горна Германия, а през 97 г е осиновен от императора. Възкачва се на престола в Рим на 25 януари 98 г.

С управлението на Траян се свързват едни от най-успешните военни кампании, които Рим провежда зад граница. Самият император е и превъзходен политик и администратор. Неговата строителна политика в римските провинции оставя колосални следи в днешните европейски държави.

Що се отнася до провнициите на империята по т. нар. Долни Дунав императора ще бъде запомнен с бляскавата си победа над даките, изграждането на нови градове и пътища, административни реформи.

Безспорно най-успешната военна кампания на Траян е тази срещу царя на даките Децебал. Даките са тракийско племе и както пише Страбон между гети и даки няма разлика, тоест даките са най-северното тракийско племе завладяно след дългодишни военни кампании от римляните.

Войната с даките преминава на два етапа. Първият от 101–102 година с променлив успех за римляните и втория - 105–106 г. когато окончателно Траян се справя с даките. Част от военните дейности се водят на територията

на Долна Мизия. Във военните дейности участват легиони настанени на постоянен лагер в Ескус (с. Гиген), Нове (Свищов) и Дуросторум (гр. Силистра).

В навечерието на войната Траян събира огромен военен контигент състоящ се от 14 римски легиона, 78 помощни военни части (кохорти), леонско-мизийската флота и разбира се личната преторианска гвардия на императора. Някои историци смятат, че Рим успява за двете дакийски войни да изправи срещу даките 200 000 войника, долу горе същия брой хора които мобилизира Децебал.

След дълга подготовка Траян напуска Рим на 25 март 101 година. Впрочем сведенията за тези събития и самия живот черпим от Римския историк Дион Касий и неговата „Римска история". Не бива да забряваме че много от последвалите действия на римляните са илюстрирани върху т. нар. Траянова колона издигната на римския форум и.....

Предтеск за начало на военните действия срещу Децебал е бил нарушения мирен договор между даките и император Домициан. Марк Улпий Траян съсредоточава цялата си мощ в околностите на Виминациум (дн. Костолац, Югославия) Там императора оглавява своя щаб ползвайки организацията на VII Клавдиев легион. През пролетта на 101 г. главните сили на римляните били съсрудоточени в посока Банатските планини, прохода Тапе, долината на р. Муреш и вътрешността на планината Оръщей. Втората голяма офанзива била концентрирана около Дробета (дн. Турну Северин). От там римляните се насочили към Железни врата и Сармезегетуза.

В началото на 102 г. започнало голямо настъпление по долината на р. Олт. В края на годината римляните достигнали на 30 км от Децебаловата столица. Така завършила Първата дакийска война на император Траян.

През 102-103 г. било осъществено построяването на голям мост над Дунава. Това станало при Дробета. Той

бил изграден по проект на архитекта от Дамаск Аполодор. Дължината на това съоръжение била 1,2 км.

Ето какво пише за моста гръцкият историк Дион Касий (150-235 г.):

„Траян построил каменен мост на Истър, заради който незная, как бих могъл достойно да му се удивлявам. Наистина, другите му постройки са превъзходни, но тази стои по-високо от всички. Основните стълбове, на брой двадесет, които са от четиристъпни камъни (високи 1,20 м, б. а.), достигат до височина сто и петдесет пстъпки (4,50 м, б. а.) без основите и на широчина – шестедесет стъпки (около 1,80 м). Те отстоят един от друг на сто седемдесет стъпки (почти 5,10 м) и са свързани със сводове. Как не бихме се очудили на начина, по който е станало изграждането на отделните части в една пълноводна река с многобройни вртопи и с тинесто дъно, особено когато Траян не е могъл да отклони течението й? ..... Гениалността на Траяновите замисли проличава и от следното:наистина мостът не ни ползва сега никък (през III век, б. а.), но все пак стоят основните му стълбове, ако и през тях не може да се мине реката, като че ли са създадени, само да ни покажат, че няма нищо, което човешката природа не може да не преодолее“.

През 105 г започнала Втората дакийска война. Тя завършила с пълно поражение на Децебал, който се самоубил. Разказва се че един предател съобщил на римляните къде било скрито съкровището на дакийските царе. В някакъви пещери римляните намерели и откарали в Рим несметни богатства – 165000 кг злато, 331000 кг сребро, Отведените в столицата на империя роби били повече от 50000 души. След успешната война се пристъпило към изграждане на новата провинция Дакия.

Траян се заел след войната и с благоустрояването на провинциите на юг от Дунава, които вече били вътрешни за империята.

Освен чисто римски градове били създадени селища от гръцки тип с население от източните провинции, смесено с траки. Това били градовете Никополис ад Иструм (с. Никюп, Търновско), Марцианополис (Девня), Анхиалос (Поморие), Августа Траяна (Стара загора), Сердика (София), Пауталия (Кюстендил), Никополис ад Нестум (с. Гърмен, Гоце Делчевско), Плотинополис (Димотика), Траянополис (отдясно от устието на р. Марица). **(Обр. 3-4-5-6-7)**

Как е изглеждал императора можем да съдим по хилядите намерени монети с неговия лик на лицевата страна**. (Обр. 8)** Единственият за сега портрет на император Траян открит в днешните български земи е този от Видин (ант. Бонония). **(Обр. 9)** Той е открит в квартал Калето на дунавския град. Представлява бронзова глава на владетеля с височина 37 см. Сравнително добре е запазена. Древният майстор е представил портрет на млад мъж с хубав овал на лицето, прав дълъг нос, силно подчертана брада. Лицето е без мустаци, но косата е изработена изразително като одпред на челото пада късо с леко стилизирани кичури.

Като цяло портрета издава стилът на провинциален майстор, който е бил запознат с особеностите на римския владетелски портрет. Специалистите по антично изкуство датират паметника към третото – четвърто десетилетие на II век. Главата е била част от цяла бронзова статуя красяла голяма обществена постройка. Спорно е дали е била изработена в Бонония или близко разположения голям град Рациария (с. Арчар), където е доказано наличието на голямо художествено ателие за бронзови изделия.

Дейността на император Траян на Балканите останала в народната памет столетия напред във времето. Така например античния мит за цар Мидас бил преработен като

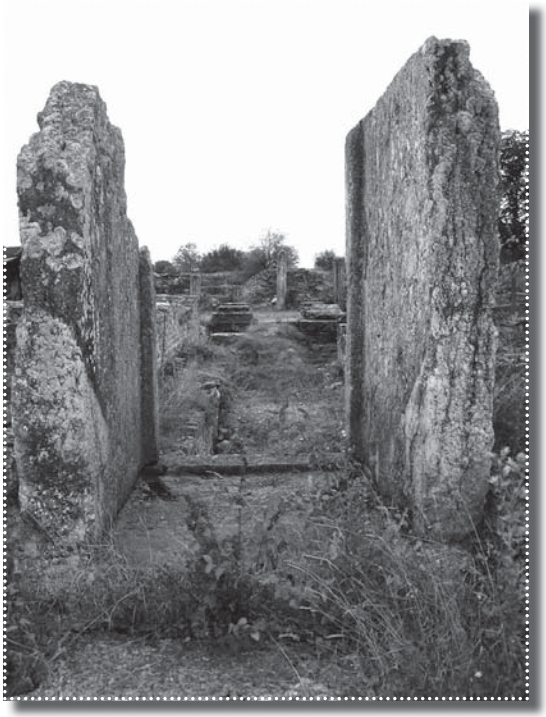

Обр. 3–4. Изглед от развалините на римския град Никополис ад Иструм

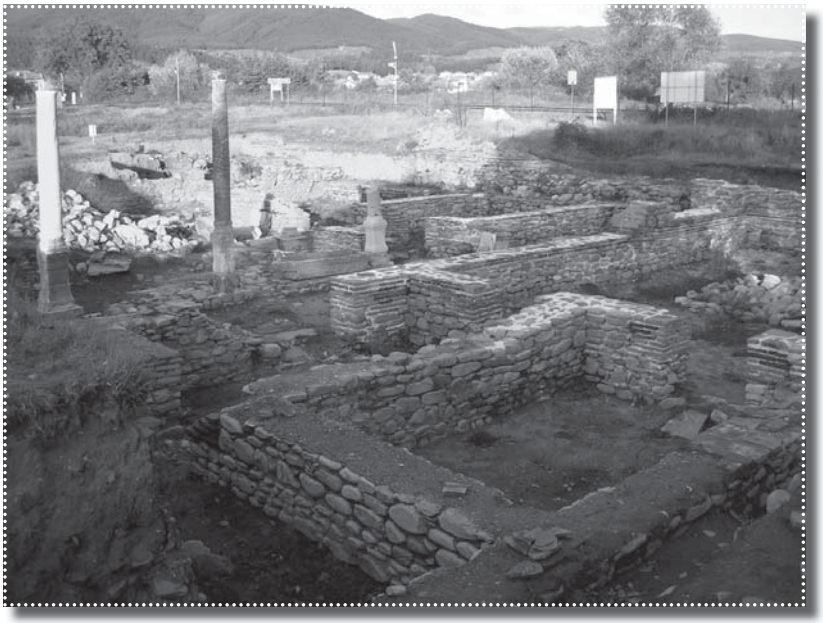

Обр. 5-6-7. Изгледи от развалините на римския град Никополис ад Нестум.

Обр. 8. Сребърна римска монета на император Траян (Национален исторически музей).

Обр. 9. Бюст на император Траян открит в гр. Видин.

приказка за цар Траян с козите уши, в народните песни, владетел с големи богатства от злато и сребро. Изглежда християните направили Траян светец, без официално да бъде канонизиран. Ранновизантийския историк Прокопий от Кесарея пише че на него бил наречен един кастел – крепостта Свети Траян. Славяните пък смесели своите представи за езичисикя бог Троян със спомена за римския император. Десетки са запазените топоними (наименования за местности) които се свързват с името на Траян. – „Траянов път“, Траянова пътека“, Троянов град, Трояхисар, град Троян, с. Троян, Траянова врата, Траянов вал и др.

По подробно списъка на топоними свързани с името на римския владетел е следния:

Троянов град и Троянов мост при с. Юнаците, Пазарджишко; Троянов град за гр. Хисаря; Троянов път за района на гр. Чирпан; Горни и Долни Троян в землището на с. Слатина, Софийско; окоп Трояна между Бяла вода и Белене;

Троянова могила, Свищовско; окоп Трояна между Свищов и Никопол; Троян друм при с. Церово, Пазарджишко; село Троян, Хасковско, Троянов път – пътя София – Ихтиман- Пазарджищ – Чирпан.

Виа Траяна. Една погрешна престава

Наименованието Виа Траяна отговаря на персонификацията на божеството закриляло римските пътища по времето на императора. То е изобразено върху някои редки бронзови монети на император Траян и представлява полегнала женска фигура държаща в лявата ръка кадуцей (рог на изобилието), а в дясната колело от колесница с шест спици. Под отреза следва името VIA TRAIANA. (**Обр. 10**) Както стана ясно от краткия обзор на политиката на Траян в днешните български земи римския път през днешния троянски проход никога не е използван от Траян за военните мисии срещу даките. Нещо повече строителството на мощни кастели и укрепления по пътя Ескус – Филипополис започва едва при неговите наследници Антонин Пий и Марк Аврелий. Нещо повече пътя през дн. Троянски проход може да бъде наречен по-скоро Неронов или Марк Аврелиев. Какви са фактите?

Нерон управлява империята от 54 до 68 година**.** (**Обр. 11**) През тези години в Тракия се случват редица важни събития свързани с организацията на новосъздадените римски провинции Тракия и Мизия, дислокацията на римски военни части и изграждането на римски пътища.

Благодарение на археологическите проучвания и някои епиграфски паметници научаваме за една слабо позната грижа на Нерон за балканските провинции, а именно прокарването на нови по римския стандарт пътища. Такъв е случая със стария тракийски път от Ескус през Хемус за Филипополис.

Обр. 10. Бронзова римска монета изобразяваща божеството покровител на римските пътища (лице – гръб).

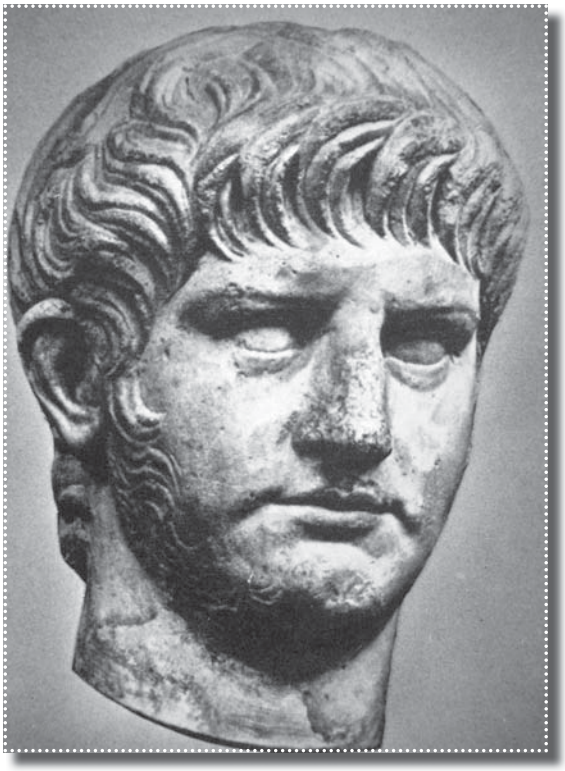

Обр. 11. Бюст на император Нерон.

За най-ранната грижа старите тракийски пътища да се пригодят по римски държавен стандарт свидетелства римски надпис открит при крайпътната станция Виамата в околностите на с. Михилци, Хисарско.

Превода на отдавна известния епиграфски паметник е следния: „Нерон Клавдий Цезар Август Германик, син на божествения Клавдий, внук на Германик Цезар, правнук на Тиберий Цезар Август, правнук на божествения Август, главен жрец, с трибунска власт за VIII път, император за VIII път, консул за IV път, баща на отечеството, заповяда да се построят таберни и преториуми по военните пътища чрез прокуратора на на провинция Тракия Тит Юлий Уст.

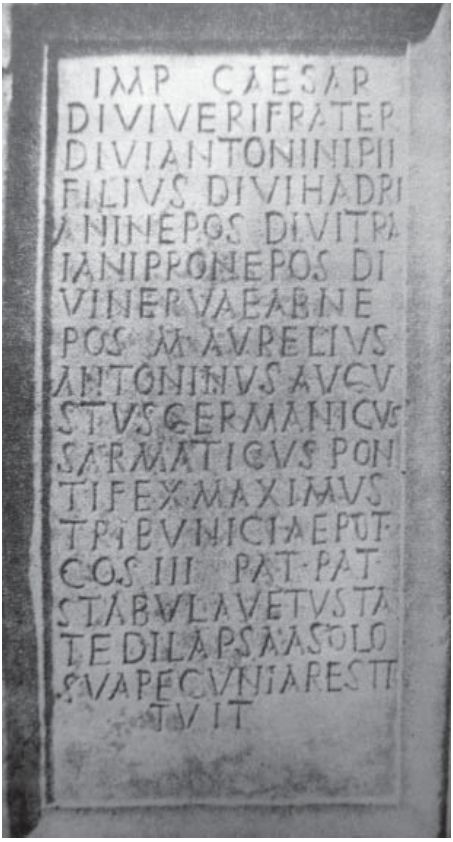

Обр. 12. надпис от времето на император Марк Аврелий открит в станция Виамата (с. Михилци, Хисарско).

Таберните са странноприемници в които са отсядали обикновенни пътници и куриери. В тях са били приютявани конете и превозните средства и на отседналите в съседния преториум високопоставени личности. В станция Виамата имаме съчетание на жилища със стопанска част.

Що се отнася до преториумите може да се напише, че това са странопремниците за високопоставени личности или военни от висок ранг. При кастелите преториумите са били луксозните жилища на офицерите командващи помощните военни части.

Грижата на римския император Марк Аврелий за военните пътища на Балканите е овековечена върху надпис изсечен върху каменна стела открита също в крайпътна станция Виамата**. (Обр. 12)** Върху стелата се чете:

„Император Цезар Марк Аврелий Антонин, Август победител на германците, победител на сарматите, главен жрец, с трибунска власт, консул за трети път, баща на отечеството, брат на божествения Вер, син на божествения Антонин Пий, внук на божествения Хадриан, правнук на Траян, правнук на божествения Нерва, със свои средства възстанови из основи рухналите от старост стабули.“

Тук стабули в широкия смисъл означава конюшня, хан, странопремница.

В надписа Марк Аврелий (161-180 г.) е споменат с титлата победител на Сарматите която той получава през 175 г. След 26 ноември 176 г. съимператор на Марк Аврелий става Комод. Следователно преизграждането на станциите по пътя Ескус – Филипополис трябва да е станало от 175 г до 27.11.176 г. когато Марк Аврелий е управлявал самостоятелно. Впрочем на връщане от Мала Азия императора преминал през Тракия и посетил Филипополис. Придружавал го Хелвий Пертинакс – бъдещ римски император. Самият Пертинакс бил натоварен по всяка вероятност с възстановителните дейности по пътя Филипопопилс – Ескус. Нещо повече през 176 г. той бил вече провинциален управител на провинция Долна Мизия. По всичко личи, че споменатия път бил изключително важен за императора и

по него се прихвърляли войски за военните действия с варварите. **(Обр. 13)**

Но да се върнем на епохата на Марк Улпий. Всещо още липсват епиграфски паметници, които да потвърдят някаква строителна дейност или дислокация на военни части по пътя за Филипополис или обратно към Дунава в годините на управление на император Траян.

Така например сред случайно откритите археологически материали в крайпътна станция Ad radices (м. Камен мост, с. Б. Осъм) можем да споменем фрагменти от римски епиграфски паметник. До нас са достигнали няколко мраморни къса, претърпели силно термично въздействие вследствие на пожар в границите на селището. На петте частично запазени реда може да се разчете титлата император за VI път на владетел от династията на Антонините, вероятно Марк Аврелий, присвоена му през 171 г. сл. Хр.

От следващата станция в посока Филипополис -Монтемно (м. „Влашки мандри“) е намерен фрагментиран епиграфски паметник от ситнозърнест мрамор. Чете се:

IMP CA...
...PIVS PP
...DIAE..

Макар и твърде фрагментарен надписа подсказва благодарение на прозвището „PIVS“ император след Траян, а вероятно и някои владетел от началото на III век.

При Состра ситуацията е сходна. Сред няколкото намерени паметници най-ранен и важен за историята на крепостта е ара-постамент на императорска статуя открита в иманярски изкоп в центъра (принципията) на Состра през пролетта на 2001 година. Арата е изработена от мраморизиран варовик, профилирана горе и долу, горният ляв ъгъл е отчупен. **(Обр. 14)**

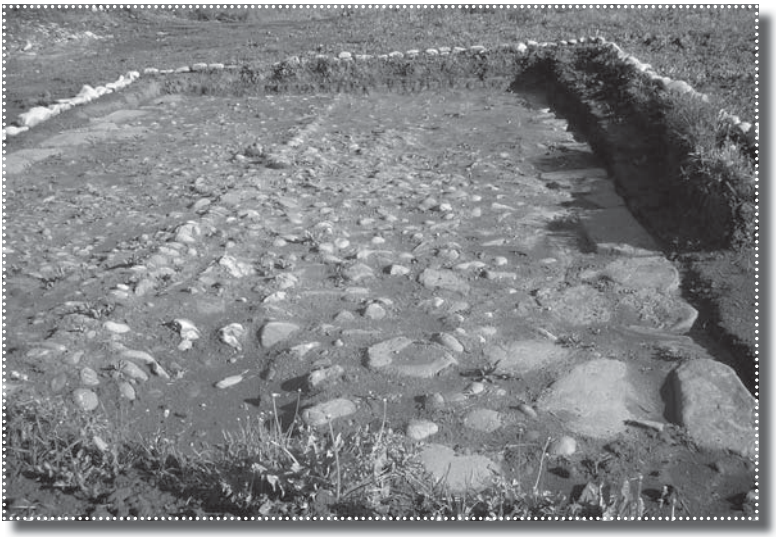

Обр. 13. Участък от римския път за Ескус – Филипополис.

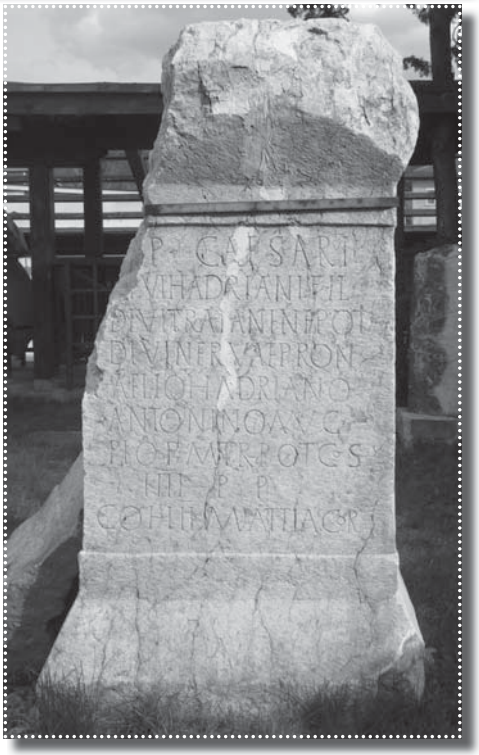

Обр. 14. Надпис от времето на Антони Пий открит в кастела Состра.

Върху лицевата ѝ страна се чете:

IMP CAESARI
DIVI HADRIANI FIL
DIVI TRAIANI NE POT
DIVI NERVAE PRON

5. AELIO NADRIANO

ANTONINO AVG

PIO PM TRPOT COS

IIII PP

COH II MATTIACOR

От текста става ясно, че паметникът е издигнат при управлението на Антонин Пий, по време на четвъртото му консулство, присъдено му в началото на 145 г. **(Обр. 15)** Поради липсата на други данни, например точно посочена трибунска власт, датировката на паметника може да бъде разтеглена най-общо до края на управлението на императора, поради факта, че Антонин Пий получава консулска власт само четири пъти. Издигането на постамента е дело на войниците на cohors II Mattiacorum (втора Матиакска кохорта). Тя първоначално е рекрутирана сред германското племе матиакци, населявало равнината около днешния град Висбаден (Германия) civitas Mattiacorum, тъждествен с римските бани Aquae Mattiace. Предполага се, че кохортата е била настанена в провинция Мизия скоро след формирането ѝ. Това е първото сведение за времето когато Состра е прераснала от неукрепено селище – станция в укрепен военен лагер (кастел).

Дислоцирането на помощни военни части във вътрешността на империята, след победоносните Траянови войни с даките, може да се обясни от една страна с необходи-

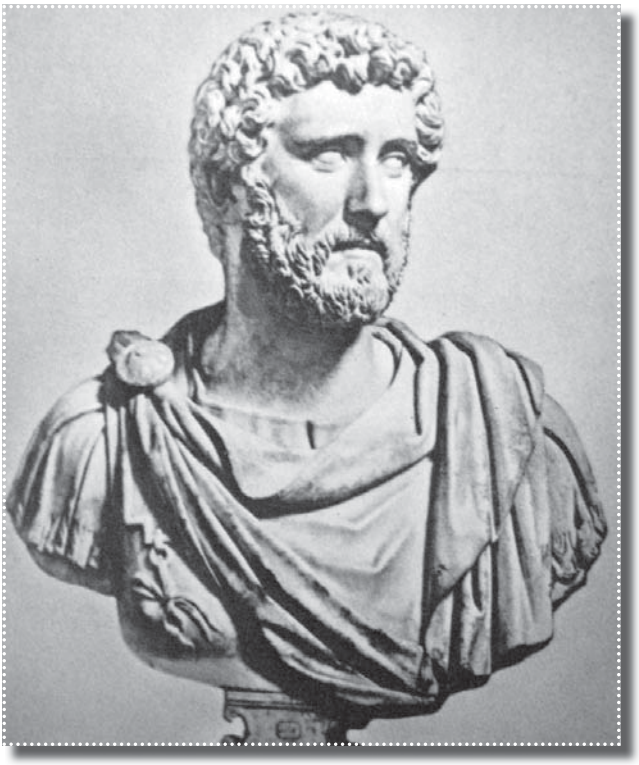

Обр. 15. Портрет на император Антонин Пий.

мостта от техническо поддържане на пътя за Филипополис (via militaris), а от друга, с полицейски функции на кохортата сред размирното планинско население. Времето на пребиваване на втора Матиакска кохорта в Состра може да се свърже със засиленото строителство на бурги и президии по военните пътища, данни за което получаваме също от пет епиграфски паметника.

Свързването на римския път през дн. Троянски проход с името на римския владетел от началото на II век е дело на двама византийски историци – Теофилакт Симоката и Теофан Изповедник.

Теофилакт Симоката е историк от края на VI – първата половина на VII век.

В края на управлението на император Ираклий (610-641 г.) той оставя интересни сведения за действията на известния византийски военачалник Коментиол. Той описва движението на военен отряд от Нове (дн. Свищов) през дн. Троянски проход за Филипополис (Пловдив). Коментиол с мъка намира възрастен водач, който се наема да го преведе по път, който не е използван през последните деветдесет години – тоест последното използване на пътя било в края на V век. Теофилакт пише в съчинението си за „така наречения път на Траян“ (τὴν λεγομένην Τραϊανοῦ . .τρίβον)

Историята за злополучното приминаване на Хемус през дн. Троянски проход е разказана и от Теофан в началото на IX век.

Докато по-стария византийски хронист използва наименованието τρίβος, което ще рече пътека, или малък път, през IX век се говори за ὁδός (голям път). И в двата случая става ясно обаче, че пътя в края на V век е занемарен и слабо използван. Тук трябва да припомня, че в края на V век хуните нанасят опустошения по станциите по пътя, които са трудно възстановими след това. Окончателно представа да съществува и най-голямо римско селище в пределите на планината – Сострa. От това време можем да свържем и няколко накитни предмета открити според Ив. Велков в „могилен гроб, разкрит някъде в планината при направата на пътя Троян- Кърнаре“. Накитите включват фибули, тока, пръстени и обеци, интерпретирани като „остготски“ с датировка около V в. сл. Хр.

Заслужава да бъде спомената и един случайно открит моливдовул (оловен печат) от XI век в близост до м. „Влашки мандри“. Печатът е бил собственост на българина на византийска служба Страцимир, носещ титлите протоспатарий, упат и протонотарий.

Сведенията на граф Луиджи Марсили

Граф Луиджи Марсили е роден през 1658 г. в Болоня, Италия. Като потомствен аристократ получава завидно убразование в престижни за времето си европейски университети. Младият граф говори свободно десетина езика, изучава история, анатомия, математика. Известен е и с дарбата си да рисува добре.

Едва ли някой е предполагал, че съдбата му ще го отведе в дунавските държави където прекарва близо три десетилетия. Участва във войната на австрийския крал Леополд Баденски срещу турската империя. За нещастие е ранен и пленен от турците в Унгария. Турците не убиват графа, а го принуждават в продължение на три години да работи за тях главно като военен инженер. След като е освободен отново се връща на служба при австрийците и ръководи обсадата на Буда, сражава се край Смедерово и Видин. След тази война между Авдтрия и Труция Луиджи Марсили е изпратен с дипломатическа мисия в Одрин и Константинопол.

В самото начало на XVIII век Марсили участва във войната за испанското наследство. Уморен от твърде авантюристичния си живот графа се връща в Болоня и основава природонаучен институт. Именно в родната Болоня Марсили написва шест тома описание на река Дунав, сред които важно място заемат част от днешните български земи. В посоченото съчинение и до ден днешен будят интерес за учените неговите археологически описания. (**Обр. 16**)

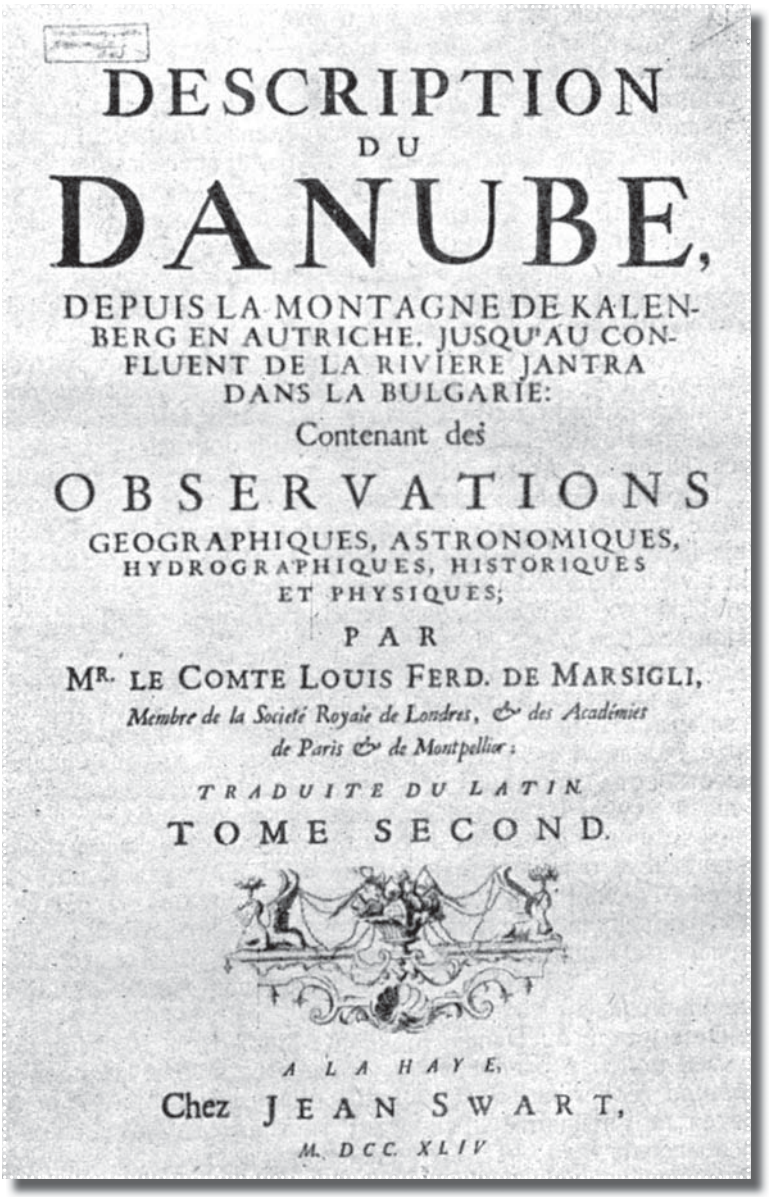
DESCRIPTION
DU
DANUBE,
DEPUIS LA MONTAGNE DE KALENBERG EN AUTRICHE, JUSQU'AU CONFLUENT DE LA RIVIERE JANTRA DANS LA BULGARIE:
Contenant des
OBSERVATIONS
GEOGRAPHIQUES, ASTRONOMIQUES, HYDROGRAPHIQUES, HISTORIQUES ET PHYSIQUES;
PAR
Mr. LE COMTE LOUIS FERD. DE MARSIGLI,
Membre de la Societé Royale de Londres, & des Académies de Paris & de Montpellier;
TRADUITE DU LATIN.
TOME SECOND.
A LA HAYE,
Chez JEAN SWART,
M. DCC. XLIV

Обр. 16. Заглавна страница на съчиненията на граф Луиджи Марсили.

В предговора на втория том той пише следното:

„Тук времето е унищожило много известни паметници, но величието на римляните за това ни обезщетяват някак си чрез красивите останки на техните строежи, които съществува още. Дунавът е провинциите на древна Панония, на Дакия и на Мизия, които го ограждат от двете страни, предлагат даже на вътре в страните голямо количество паметници, по-голямата част от които показват очевидно с каква мъдрост този някогашен народ е знаел да води войни със своите неприятели, да разпростира пределите на своята власт, както и голямото негово внимание да защитава границите на империята с укрепления и други съоражения, за да ги запази от нападения на варварските народи."

За нашата тема са ценни описанията на римски старини около днешния троянски проход. Така например за река Осъм (Ozuma) пише следното:

„Неговият извор, който е в Хемус, се намира до един проход, използван от римляните, който се нарича ***Trayan*** *и на десет мили от там се влива в Nicopolis."* ***(Обр. 17)***

От XVII век са сведенията и на турския пътешественик Евлия Челеби на някои географски особености на Централна Стара планина. През 1662 г. той споменава наименованията на планинските масиви от които извират реките Роста (Росица) и Осъм. Челеби пише последователно за Дрова-котран и **Тревокотран.** Вероятно второ наименование кара Страшимир Димитров да го преведе като погрешно изписано име на Троянския Балкан.

Но да се върнем на описанията на италианския граф. По надолу граф Луиджи Марсили пише нещо много важно:

„За да вървим по реда, аз трябва да говоря за едни кастел, който, както ми се казва, е построен на едно място,

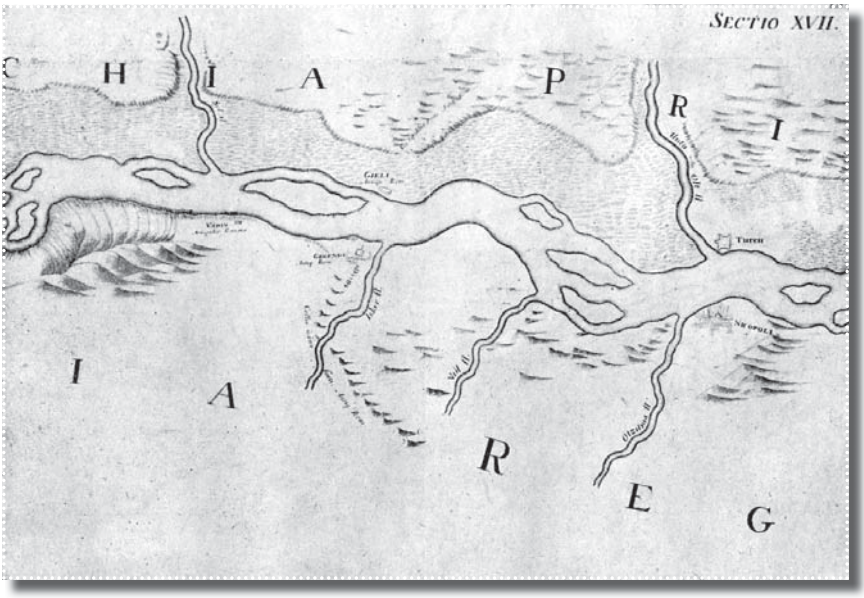

Обр. 17. Река Осъм в картата на граф Марсили.

наречено ***Trayan****, за да бди над пътя на планината Хемус. Предназначение, което аз съм убеден, че са имали и другите съоръжения, които ще следват, но понеже нямах възможност да им направя описание освен според, каквото съм чул от други, аз мисля да ги изоставя.“. (Обр. 18)*

От написаното за река Осъм и кастела Траян е очевидно, че Марсили използва информация от трети лица дори бърка реалните разстояния на север от Стара планина. Това проличава и от описанието на старините около Габрово и т.н. **(Обр. 19)**

По-интересно е обаче кой е този кастел Траян?

Това е Сострa, локализиран в околностите на с. Ломец от унгарския пътешественик и историк Феликс Каниц. При едно от своите преминавания на Стара планина, от Ловеч през Троян – Ново село (гр. Априлци) – Русалийския проход

Обр. 18. Карта на граф. Л. Марсили с отбелязан кастел „Траян“.

Обр. 19. Рисунка на антични паметници от Л. Марсили.

за Казанлъшкото поле, Каниц подробно описва руините на „някакъв град“, разположен до с. Ломец. Пътешественикът отбелязва, че „ключът на този град е бил един стар кастел, който сигурно е охранявал горното течение на Осъм, заедно с един втори на отвъдния бряг при възвишенията край Добродан (село разположено югоизточно от Ломец на другия бряг на Осъм със средновековна крепост.

(Б. И. Х.)

Ф. Каниц определя развалините (крепостни стени и една добре запазена порта) като ранновизантийски. Според него кастелът е служил за охрана на римския път за Пловдив, а неговото име е било Сострa „която според Певтингеровата карта е отстояла на 13 римски мили от Мелта (Ловеч) и е била отдалечена на 18 мили от прохода". Понятието град е точно определение и не е пресилено тъй като Каниц познава големи римски селища като Никополис ад Иструм например.

Друг, който споменава за Сострa е чехът Константин Иречек (1854–1918 г.). В студията си „Военният път от Белград за Цариград и балканските проходи", историкът определя античния обект като „град..... с просторни развалини на два кастела" Първият теренен изследовател на пътя Ескус – Филипопол, В. Аврамов отбелязва, че римският път „излизал от Българенското землище, пресичал река Осъм, спирал в шестата пътна станция Сострa, грамадните развалини, на която се издигат до самата река, близо до с. Ломец, на 22 км по шосето от Ловеч за Троян". За съжаление този добър познавач на трасето на античния път и съоръженията край него се задоволява само да повтори локализацията на станцията, без да остави подробни описания на развалините до троянското село.

Името на касела и римската крайпътна станция Сострa (Sostra) най-рано е отбелязано върху т. нар. „Певтингерова карта" (Tabyla Peutingeriana) в края на IV век. **(Обр. 20)**

Станцията, кастела и прилежащите съоръжения са разположени на пътя Ескус – Филипополис и отстоят на 13 мили южно от Мелта (Melta – вероятно северно от гр. Ловеч) и на 10 мили северно от станция Ад радицес (Ad radices – м. „Попина лъка" – източно от с. Б. Осъм, Троянско). Сострa се среща в някои западноевропейски карти от XVII до XVIII век съставени преди всичко въз основа на Tabula Peutingeriana. Най-ранната от тях е картата на Гър-

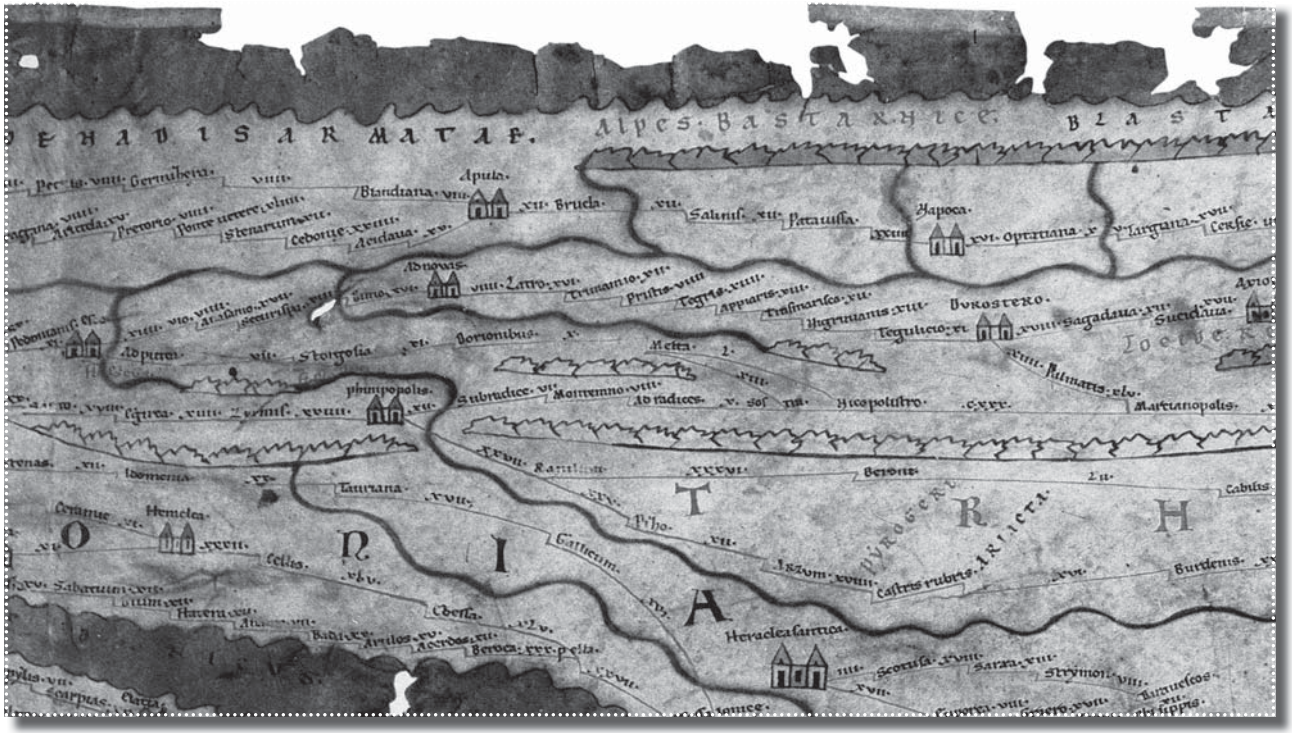

Обр. 20. Певтингеровата карта с отбелязани антични станци в дн. Троянски край.

Обр. 21. Карта на... Г. Делил от

ция, дело на Гийон Делил (1675–1726). Върху нея на север от Хемус са отбелязани станциите Ad puteos (Ad Puteos- с. Рибен), Сторгозия (Storgosia – при Плевен), Дорионес (Doriones – с. Слатина), Мелта (Melta – в околностите на Ловеч) с пътно разклонение за Никополис ад Иструм (с. Никюп, Търновско), Состра и Ад радицес (м. „Попина лъка“ – източно от с. Б. Осъм, Троянско). **(Обр. 21)**

Состра е отбелязана и върху картата на „Източен Илирик“ на френския придворен картограф Николас Сансон (1600–1667). Тази карта е съставена в средата на XVIII век. Върху нея подробно са отбелязани станциите по пътя Ескус-Филипополис. Северно от веригата на Хемус, Николас Сансон е поставил Состра и Мелта, а южно Ад радицес, Nicopolis ad Haemum (Никополис ад Иструм), Монтемно (Montemno) и Суб радицес (Sub radices). Погрешното ситуиране на Nicopolis ad Haemum (Nicopolis ad Istros) на пътя за Филипополис е допълнено с анонимна планинска верига, отделяща се югоизточно от основната верига на Хемус**.** **(Обр. 22)**

Очевидно френският картограф е използвал и други антични извори, имайки предвид сравнително точното разположение върху картата на етнонимите tribali, crobizi и областта Scythia.

От 1744 г. датира картата на Унгария дело на Йохан Матиас Хаас (1684–1742). Картата е изработена две години след смъртта на картографа и представя подробна картина на селищата от късноантичната епоха с техните имена. **(Обр. 23)**

Sostra е поставена по течението на Escamus Ozza fl. (р. Осъм.) след Bakchovano (с. Баховица, Ловешко), Мелта, Scorventza (Скравеница), Telexar (Тележане). След Состра по пътя до планината следва Ад радицес. Следващата спирка по пътя след билото на Хемус е Philippopolis (Philiba) (Пловдив).

Обр. 22. Въздушна снимка на терена римския град Состра – 2006 г.

Обр. 23. Въздушна снимка на град Троян и долината на р. Осъм.

Отбелязвайки накратко картите върху които срещаме Сострa трябва да представим и интересна версия на римската пътна карта „Tabula Peutigeriana“, издадена от К. Милер през 1916.

Любопитното е, че освен традиционното пътно разклонение от Мелта за Никополис върху картата се забелязва отчетливо пътната връзка между големия римски град и Сострa, а от там и продължението за Филипополис. Според мен това е логичното продължение на антично разклонение от Сострa в посока на дн. села Добродан – Врабево – долината на р. Видима – Севлиево, а от там и за с. Никюп.

Хипотезата за това разклонение се подкрепя от характера на удобния за преминаване планинския терен и концентрацията на археологически паметници (новооткритите селища и укрепления) от римската епоха. **(Обр. 24)**

Името на Sostra е включено от В. Томашек в списъка на топоними с тракийски произход. Според Н. Ковачев името има трако-латински произход – costa (c`osta „бряг“ и castrum) castra „цитадела, укрепен връх Според нас следва да се предложи една по-точна етимология на името, като се изхожда от превода на старогръцките думи ξωστρα, ξωστρον (връзка, превръзка, пояс).

По този начин името на Сострa илюстрира най-точно географското и стратегическо място на античния комплекс от крайпътна станция, кастел и неукрепени селища.

Важно е да се отбележи че до средата на XX век развалините около кастела Сострa са наричани от населението на с. Ломец – Троянхисар – Троянов град. По всичко личи че турското наименование на град е било в обръщение далеч преди посоченото столетие.

Тюмець
Рабево
Делбокъ долъ
Дебново
Р. Осъмъ
Б Ъ Л Г А Р И Ш Ъ
Калеица
Троветъ Трояновъ
Балканъ Буковецъ
Балабанска
ТРОЯНЪ
Клб. Трапетъ
Клб. Княжевецкія
Клб. Черни Осемъ
Клб. Зеленишкія
Балканъ-Бермловъ-Вонъ
Балканъ-Волонищевъ-Дялъ
Трояновъ перевалъ
Р. Трапетъ
Р. Черничене
Р. Княжевецъ
Р. Бръсница
Иванъ-Дялъ
Зеленишкія
Клб. Мишевци
Клб. Лъскарци
Клб. Ивановци
Клб. Левишки
Клб. Ивановци
Клб. Ивановци
Клб. Ивановци

Поселишна приемственост и изместване на градските средища през вековете по долината на р. Осъм

Първоначалните археологически проучвания показват, че Сострa включвала селища, некрополи, крайпътна станция и силно укрепена крепост (кастел) разположени в долината на р. Осъм.

Изследванията доказват също, че в периферията на римския лагер се е намирало друго селище (vicus). Това селище се е развивало във времето заради благоприятните търговски връзки с лагера и можело да бъде доразвито като малък град**. (обр. 25-26-27)**

В конкретният случай теренните археологически проучвания показват, че в радиус 4 км по долината на р. Осъм, около кастела са били разположени останките на няколко селища от периода II–IV век.

Най-значимите от тях с концентрация на сгради, в чието разположение се заблязва определана планировка са били разположени непосредсвено западно и източно от кастела. Тези селища вероятно са влизали в състава на един селищен център, който можем да наречем селище с градски компоненти в структурата си или полуградски викус. Неслучайно в съвременатa историография тези неукрепени селища с признаци на определено градско развитие са наречени „малки градове“ или градчета“.

Всички досега разкрити и документирани следи от сгради и съоръжения са концентрирани в пет основни района:

I. Викус (село) №1 (II–III век) Разположен на приблизително 500 м югозападно от м. „Гергюва черква“. Състои

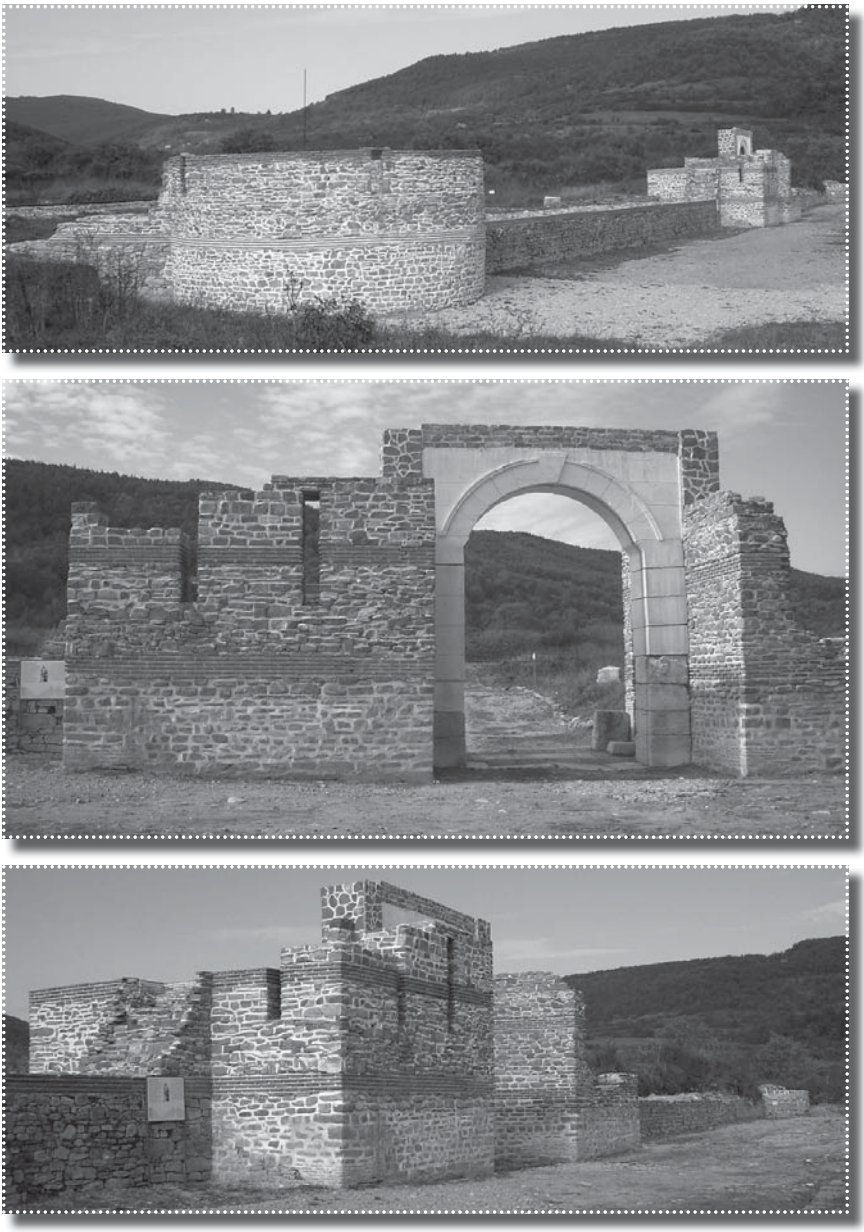

Обр. 25-26-27. Изглед от крепостта Состра.

се от компактна група сгради разположени северно от р. Сухата река.

II. Сгради, мавзолей и некрополи западно и югозападно от кастела.

III. Сгради северно от р. Ладъна (Ломешка река) с южно изложение. (IV век)

III. Сгради, пещ (или пещи?) за битова керамика в равнинния участък на 1 км североизточно от крепостта.

IV. Викус №2. Основи на сгради в землището на с. Дълбок дол – 1 км южно – югозападно от кастела Состра.

V. Основи на сгради от крайпътната станция (mansion) – на 300 т западно от крепостта и 30 т южно от водослива на р. Осъм и р. Ладъна.

VI. Светилище от предхристиянския период и ранно-християнска базилика в м. „Гергюва черква".

Въз основа на близо десетгодишни проучвания мога да предположа, че в определени моменти от своето развитие крайпътния комплекс е имал население достигащо 3000 души. Така Состра се е била превърнала в един от силните романизационни центрове в дн. Централен Предбалкан.

Римският град е имал условно 350 годишна история. Започал е своето развитие, както се разбра като военен лагер около 147 г. и бързо се развивил до средата на III век, когато претърпява първия си разцвет. Готските нашествия в средата на III век прекъсват селищното развитие в долината на р. Осъм, но римските императори след Траян Деций бързо възстановят кастела Состра, който е ядрото на малкия град. Император Галиен е този който първи след готите започва строителстов на нова крепост и този акт е датиран за 10 октомври 254 г. благодарение на надпис върху постамент на императорска статуя**. (Обр. 28)** Поне през следващите три десетилетия войници от различни поделения на римската армия са строели мощната крепост, която просъществувала като военен държавен обект до

Обр. 28. Надпис от времето на император Галиен открит в Сострa.

378 г. След тази година до края на V в когато хуните окончателно разрушават римското селище, Сострa е цивилно селище и това се отнася не само за неукрепния град, но и за крепостта.

След превръщането на кастела в цивилно селище населено със смесено население от романизовани траки и готи, център на огромното селище става християнската базилика в м. „Гергюва черква". И това не е случайно тъй като базиликата, която се е казвала Св. Георги е била със сложна

архитектура – тоест била е построена да обслужва редица църковни ритуали. Наличието на християнски некропол и някои разрушени постройки до южните зидове на дългия наос подсказват наличието на голям комплекс за, който днес използваме термина манастир. Тази базилика с малки преустройства е най-голямата и важна църква на населението в района поне до края на VI век и Второто Българско царство (XII–XIV в.) **(Обр. 29-30.)**

Какво става след V век? Всички налични извори и археологически материали намерени при проучванията на старините около римския път говорят, че селищата бавно се „преместват“ към върховете, като ранновизантийската провинциална власт възстановява старите тракийски крепости. Впрочем този процес е започнал още след вторите готски нашествия в края на IV век. В началото на VI век не съществува никакво равнинно селище по долината на Осъм що се касае за горното течение на реката. Променя се цялата философия на устройство на селища и крепости. Селищата са се свивили в пределите на крепостите, които днес наричаме с турската дума калета. Именно около калетата през цялото средновековие гравитират селищата на траки, славяни и българи. За Состра може да се каже, че се е „приместила“ около Доброданското кале и неговите южни склонове, както и около голямата крепост над с. Калейца. Впрочем поселищната еволюция е на юг към по-високите и по естествено защитими части на планината. Липсата на политическа сигурност е причината и пътя на римляните бавно да изпадне в забвение и да бъде използван предимно при крайни военни мисии.

Ако някой попита какво е представлявало християнското селище прешественик на днешния град Троян през средновековието, ще отговоря – нищо. Просто на мястото на днешния град не е открита съществена селищна единица. Нашите предци са били разположили своите села

Обр. 29-30. Базиликата и параклис Св. Георги.

по високите хълмове над река Осъм и нейните притоци, като най-голям е бил броя на махалите. Ситуацията колкото и странно да звучи напомняла поселищната структура на планинските траки от цялото I хил. пр. Хр.

Турците са тези които принуждават балканджиите да „слязат“ от високата планина в долината на реката. През XVI и XVII век те устройват определени финансови порядки, които придават известна сигурност за развитието на село Троян. Въпреки нашествия на кърджалии и по-късните размирни години на XIX век, Троян просъществува благодарение на общото икономическо развитие на Дунавския вилает и благодарение на качествата, които притежават планинците като манталитет и специфични заложби. Троян се превръща в град не заради прищявките на някои местни първенци или Митхад Паша, а заради настъпилите икономически буржоазни промени в империята след султанските реформи от първата половина и средата на XIX век, които неменуемо оказват влияние и в троянския край. (**Обр. 31–32**)

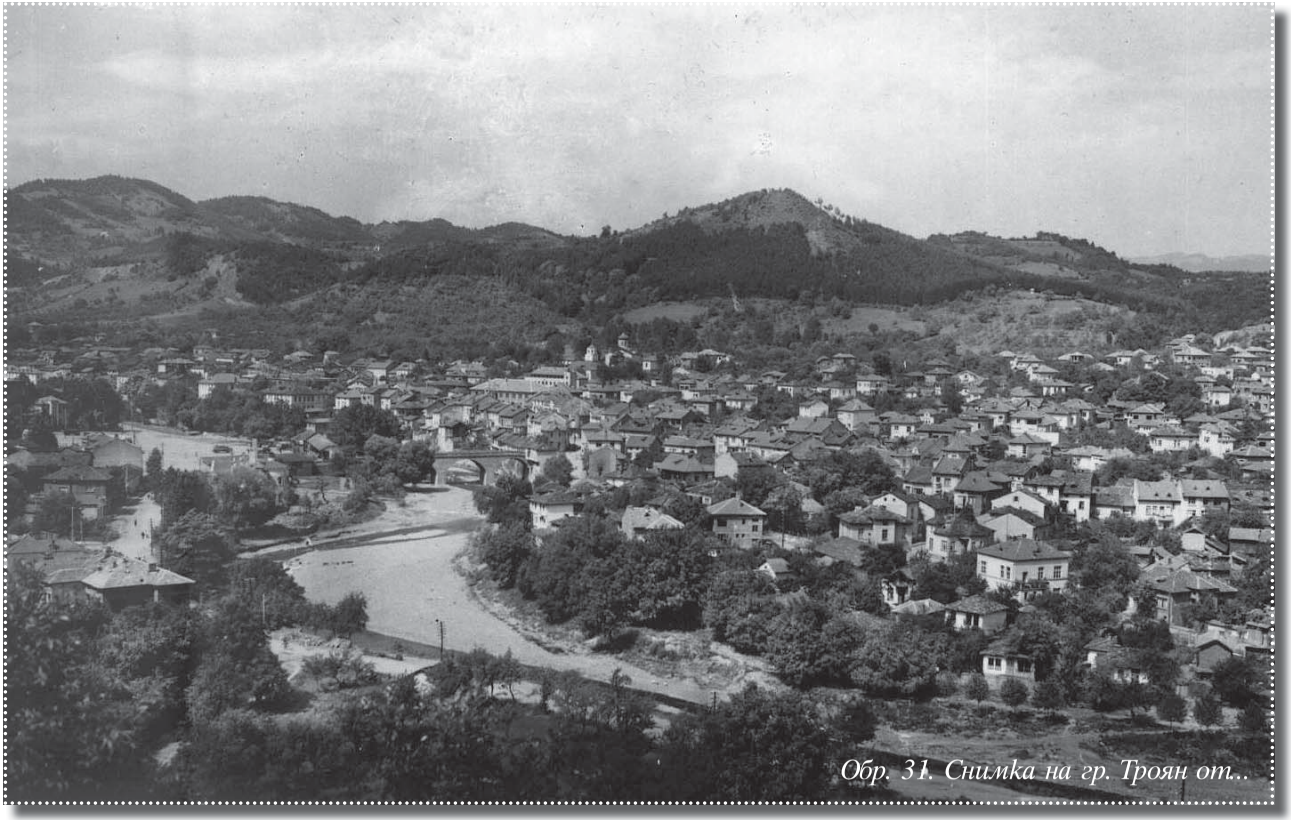

Обр. 31. Снимка на гр. Троян от...

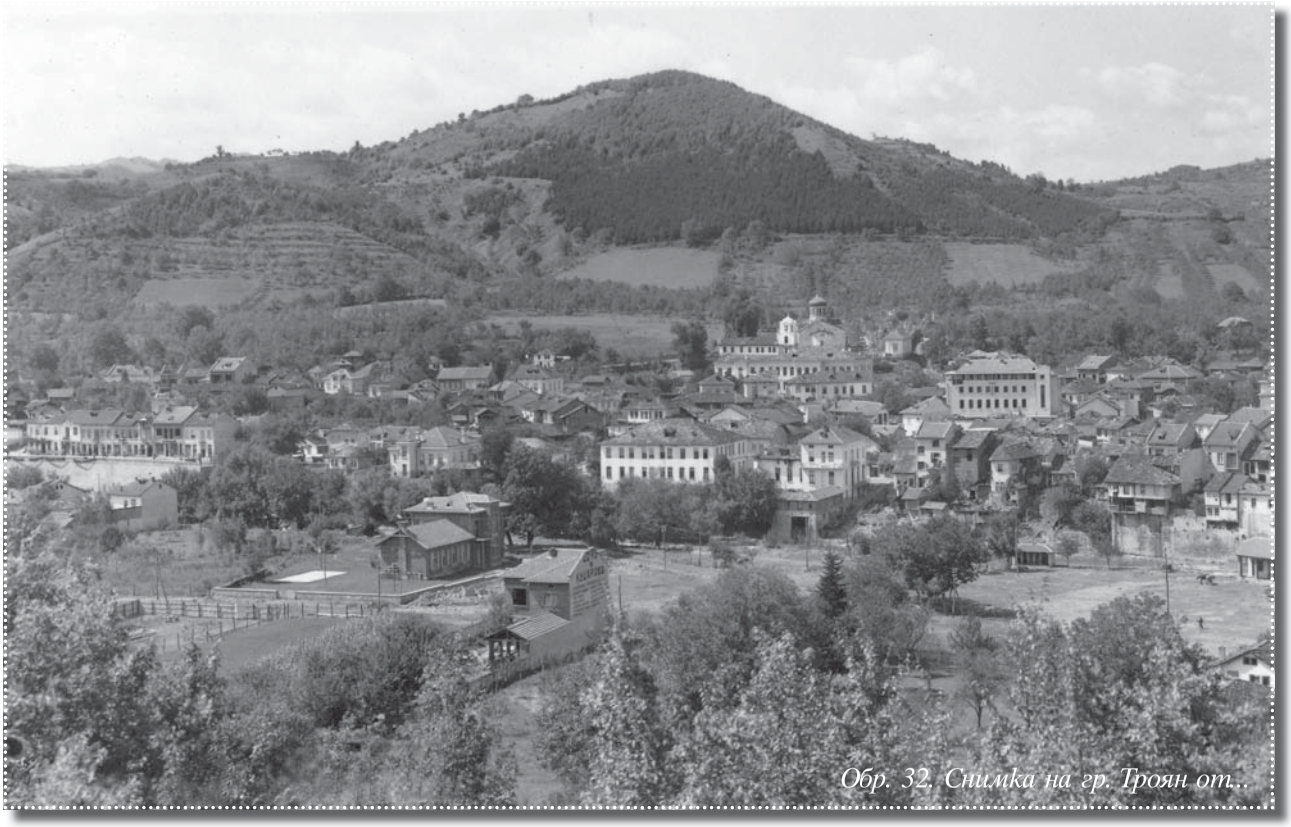

Обр. 32. Снимка на гр. Троян от...

Вместо заключение

Ако трябва да резюмиран накратко поднесените исторически факти, то на първо място трябва да спомена, че името на град Троян произхожда от името на император Марк Улпий Траян. Теорията за трите хана (Трихан-Троян) е наивна и несериозна, най-малко поради факта, че хановете на територията на дн. град през Късното Средновековие и Възраждането са били повече. Връзката на името със славянското божество е трудна за доказване. По-скоро може да се говори за лингвистично сходство, което е обосновило през по-късните времена лесното произнасяне на латинското име на славяно говорящите българи. Но да внимаваме с теорията за популярността на славянското божество Троян. Тази популярност е плод на литературни изследвания върху старата книжнина. Не бива да се забравя и факта, че в планината Хемус (Стара планина) най-отчетливо се запазват тракийските анклави и техните религиозни представи сред българското население.

Ако приемем за достоверна първата хипотеза, че името на града ни произлиза от името на Траян, победителя на даките, то трябва да направим няколко уточнения.

Първо римският път през прохода никога не е бил Виа Траяна. Тоест пътя не е строен от император Траян и той никога не е прехвърлял легиони по него. Втора името на съвременния град се пренесло от наименованието на кастела Сострa, който съставлява ядрото на малък римски град наречен в по-късни времена Траян или Троянхисар (Троянов град). Може да се напише, че ситуацията е сходна на това, което се е получило през II век, когато императора издава

заповед за строеж на големи римски градове, в повечето случаи на празно място. Траян поставя само началото, а истинстото построяване се осъществява при наговите наследници. Градовете получават неговото име независимо, че първите крепостни стени са появяват в края на II век. При Костра имаме пренасяне на спомена за строителната политика на римския владетел в едни по-късни времена. И то е закономерно защото в представата на месното население Траян ще остане преди всичко като императора строител, а не победителя на даките.

Обр. 33. Снимка на партизанския паметник в центъра на град Троян преди демонтажа на скулптурната група.

И така връзката не само като топонимия но и като поселищна приемственост макар и на променен терен задължава!

Задължава първо да преоценим богато си културно –историческо наследство и да популяризираме римската култура в троянския край.

Мечтата на много троянци е освен старите епиграфски паметници до музея в центъра на Троян да видят паметник на някой от императорите допринесли за славата на края през Античността. **(Обр. 34)**

Обр. 34. Паметник на римски владетел на мястото на партизанския паметник.

ИЗБРАНА ЛИТЕРАТУРА

Аврамов, В. 1914. Траяновият път от Карпатите през Балкана за Пловдив. – Известия на археологическото дружество, IV, 227-237.

Бешевлиев, В. 1955. Латински местни имена в Мизия и Тракия. – In: Сборник Гаврил Кацаров, София, 290.

Велков 1938: Ив. Велков. Могилна гробна находка от Троян- Известие на българския археологически институт, 1938, XII, 419.

Делирадев, П. 1935. Пътувания из България. София, 1935.

Димитров, Д. Археологически изследвания на граф Луиджи Марсили из българските земи в края на XVII век. – ГСУ, ИФФ, т. XLIII, 1946/47,

Дуйчев 1968: Ив. Дуйчев. За най-старата история на Троян. -В: Град Троян. Юбилеен сборник. София. 1968, 11-17.

Иванов, Кр. 1991. Към проблема за римската държавна поща. – Военно исторически сборник. 6, 126-132.

ЛИБИ 1958:Латински извори за българската история. т. I. С., 1958, 20 – 21.

Иванов 1999:Иванов, Р. Долнодунавската отбранителна система между Дортикум и Дуросторум от Август до Маврикий. С., 1999, 41 – 64.

Динчев 2000:Динчев, В. Селските викуси в днешните български земи през римската епоха (I – крл на III в.) –Известия на Националния исторически музей, Т. XI, 2000, 185-220)

Иричек, К. 1974. Пътувания по България. София, 1974.

Лаков, Л. Учебен факсимилие атлас. Картографиране на българските земи през вековете (до XVIII век) – СУ, ГГФ, 1983.

Маджаров, М. 1990. Пътят Ескус- Филипопол /I-Iив. /- Археология, 1, 24-25.

Николов, Д. 1994. Охрана на пътищата в римска Тракия и Мизия. – In: Поселищен живот в древна Тракия. Ямбол. 1994.

Николов, Д. 1985. Нови данни за пътя Филипопол- Ескус. In:Изследвания в чест на акад. Димитър Дечев. София, 1985, 285-286.

Прокопий. 1983. Тайната история. София, 1983.

Сострa. Проучване на римската крайпътна станция и кастел на пътя Ескус-Флипополис, Том I, В. Търново, 2003.

Сострa. Проучване на римската крайпътна станция и кастел на пътя Ескус-Флипополис, Том II, В. Търново, 2006.

Стойнов 1995: Стойнов, П. Легенди и топоними от Троянския Балкан. – Поселищни проучвания, кн. 3-4, 1995, 49-63

Стойнов 2002 /под печат/: П. Стойнов. Моливдовул на протоспатарий Страцимир от mansio Montemno-Минало 2003 (под печат)

Тачева, М. 1994. Северната граница на провинция Тракия до Северите /От Алмус до Никополис ад Иструм/ In: Поселищен живот в древна Тракия. Ямбол, 1994, 115-124.

Тотевски 1992:Тотевски, Т. Троянският край през праисторическата епоха и античността – Културно – историческо наследство на троянския край, кн. 5, 1992, 26–27.

Христов 1998: Ив. Христов. Проучване на антични крайпътни станции в Централна Стара планина - Минало, 1998, 4, 5-14.

Христов 1999: Христов, Ив. Планинска Тракия. Население, култура и религия в древността. В. Търново, 1999.

Христов 2001: Христов, Ив. Новооткрити римски епиграфски паметници на пътя Sostra – Ad radices – Археологически вести, бр. 2, 2001, 18.

Христов 2002: Ив. Христов. Пътища и крайпътни съоръжения в Хемус. Принос към историческата география на древна Тракия. В. Търново, 2002.

Христов 2002а: Христов, Ив. Тракийско крайпътно светилище на връх „Чучул“ в Централна Стара планина – Минало, кн. 1, 2002, 4–8.

Христов 2002 /под печат/: В. Христова. Един набузник от имперо-галски тип - Археологически вести 2002 /под печат/.

Христов 2003: Христов, Ив. Римската крапътна станция Ад радицес. – Минало, кн. 2, 2003.

Христов, Маркова –Камишева, Стойнов 2004: Римски крайпътни станции на пътя Ескус – Филипополис. Ад радицес – Монтемно – Суб радицес. В. Търново, 2004.

Христов, Ив. Император Галиен, крепостта Сострa и кохортата на „Възвращенците“. В. Търново, 2007

Шейтанов 1920: Шейтанов, Н. Популярни исторически бележки. Троян, 1920.

Gerov, B. 1989. Inscriptiones latinae in Bulgaria repartae. Serdicae.

Kanitz, F. 1888 Donau - Bulgarien und der Balkan in Band. Laepzig.

Tsontchev, D. 1959. La roie romaine Philippolis- Sub Radice. – In: Latomus XVIII, 1, 1959, 158-164.

1989.

Christov 2001: Christov, Iv. Rock Sanctuaries of Mountain Thrace, Faber. V. Tarnovo, 2001, 43-51.

ПРИЛОЖЕНИЕ

ПОРАЖЕНИЕТО НА АВАРИТЕ ПРИ ВИМИНАЦИУМ

Отъс

Теофилакт Симоката. *"История" – извори за българската история, т. II, София, 1958 г., изд. на БАН, с. 352–353.*

...Коменциол пък, сякаш едва събуден от някакъв дълъг сън, изглеждало, че се бил избавил от болестта. И тъй той пристигнал в Нове и след като свикал някои от местните жители, поискал да му дадат водач, за да мине по така наречения път на Траяна, понеже искал да прекара зимата във Византион. Обаче местните жители отказали да посочат на Коментиол този път. Вбесен от това. той посякъл двама от тези, които отказвали. Жителите на Нове казали на Коменциол, че нямали човек, който да му го посочи, обаче на дванадесет мили имало един много стар дядо на сто и дванадесет години. Те твърдели, че той познавал така наречения път на император Траян. Тогава стратегът Коменциол отишъл на посоченото място и поискал от стареца да им стане водач при пътуването. Но старецът се колебаел. Сърдел се, предупреж-давнл стратега, че начинанието му е много трудно, изтъквал му, че пътят е мъчнопроходим през зимата и неудобен, защото този път не бил преминавай от деветдесет години. Обаче стратегът се противопоставял на думите на стареца. И понеже взело връх необмисленото му решение, ромейските войски започнали пътуването. През тези дни настанал голям и страшен мраз и понеже студът бил голям и ветровете връхле-тявали силно и хапливо, загинали мнозина войници и поголямата част от товарните животни. Коменциол пристигнал охулен във Филипопол. Той прекарал там цялата зима и в началото на пролетта дошъл във Византион, През следващото лято Маврикий отново го назначил за стратег...

ХРОНОГРАФИЯ

Откъс

Теофан Изповедник. *„Хронография“ – Извори за българската история, VI, БАН, С., 1960 г., с. 254–256.*

Бляскава победа на ромеите над варварите

След като императорът не обърнал внимание на обвинението на войниците в Тракия срещу Коменциол, сам Комен-циол, след като взел войската, пристигнал при Истър и в Сингидунум се присъединил към Приск. И така, мирът с аварите бил нарушен. След нарушаването на мира те пристигнали във Виминациум, голям остров на Истър. Като чул това, хаганът събрал войските си и се отправил срещу ромейските предели. Той предал на четиримата си сина други войски и ги поставил да пазят местата, през които се преминава Истър. Но ромеите направили салове, преминали реката и под началството на Приск завързали сражение със синовете на хагана. Коменциол пък се разболял и останал на остров Виминациум. Сражението продължило много часове. Когато се мръкнало, били убити 300 ромеи, а от варварите загинали четири хиляди. Рано сутринта войските пак се строили, пак започнали сражение и пак загинали осем хиляди от варварите. И на третия ден също се строили и ромеите се спуснали от по-високо място срещу варварите, обърнали ги в бягство и като ги натикали във водите на езерото, издавили много от тях. Между удавените били и синовете на хагана. Така ромеите спечелили бляскава победа. А хаганът събрал голяма войска и потеглил срещу ромеите. Завързало се сражение и ромеите победили варварите. Тази била най-бележитата от всички победи на ромеите. Приск, като строил четири хиляди души, заповядал им да преминат р. Тиса и да разузнаят придвижванията на варварите. А варварите празнували някакъв празник и пирували, без да знаят нищо от онова, което се вършело. Ромеите ги нападнали тайно и извършили голямо клане. И тъй, те избили 30 000 гепиди и други варвари и като взели извънредно много пленници, се

завърнали при Приск. Хаганът отново събрал войските си и пристигнал при Истър. След като се завързало сражение, варварите били победени и се издушили във вълните на реката. Заедно с тях загинали и много славяни. Заловени били живи три хиляди авари (осемстотин славяни, три хиляди и двеста гепиди) и две хиляди варвари. Хаганът проводил пратеници при император Маврикий, като искал да му бъдат върнати пленниците. А Маврикий, като не бил още научил за бляскавата победа на ромеите, писал на Приск да върне на хага-на аварите и нищо повече. А Коменциол, който едва се съвзел от болестта, пристигнал в Нове и потърсил водачи, за да го преведат по пътя на император Траян. Някакъв старец, който познавал пътя, казал, че той е труден и че не е преминавай от много години, че е зима, че планините са високи и има снегове. Коменциол не повярвал на думите на стареца и тръгнал по този път. Но настъпил необикновен студ и голям мраз, та погинали много ромеи и повечето товарни животни и тъй едва стигнал до Филипопол. След като ромейските войници презимували там, Коменциол се върнал в Константинопол.

Феликс Каниц. *Дунавска България.....*

„Близо до селото Ломец попаднах на обширни руини от някакъв град.

Близо до него, сред гъстата гора се намира „Ключът“ на този град – един стар кастел, който сигурно е охранявал горното течение на Осъм заедно с един втори на отбъдния бряг при Възвишенията край Добродан. Долната част на строева на крепостта трябва да е римски, но по техниката си на строеж, съдейки по сравнително добре запазената порта с една врата, трябва да е от ранновизантийска Крепост – т.е. това е една от онези многобройни крепости, с които известният император Юстиниан се е опитвал напразно да запази обширната си империя от нападенията на варварите. Пътят от Тракия през Троянския Балкан за Дунава се е считал за един от най-важни-

те в Римската империя, в противен случай той не би бил така добре охраняван. И днес по Горни Осъм личат на места следи от неговото трасе. Той е водил от Пловдив направо към най-важните военни центрове по средното, мизийско течение на Дунава. Проходът през планината е бил охраняван от кастела Монтемно (Монте Хемо), а други кастели се намираха по близките планини. Силно укрепени градове пазеха изкачването и слизането през планината. Към тези манзиони е спадала Состра, която според Певтингеровата карта е отстояла на 13 римски мили от Мелта (Ловеч) и е била отдалечена на 18 мили от прохода. Тези данни за разстоянията отговарят напълно на мястото, където видях споменатите руини. Состра трябва да е бил значителен град. Придружителят ми разказваше също и за развалини от друг кастел, разположен на възвишението при близката Клеица. Трети кастел се намирал при Планински колиби, а четвърти – в долината на Тържишки дол, пети – при Сипко върху Василовата планина. Шести кастел е имало при вливането на Осъм край Кнежа близо до една воденица, седми – при стражарниците „Крали Маркови порти“. Говори се и за различни други крепости, разположени върху и между безименни възвишения.

Горното течение на р. Осъм, по което направих археологически наблюдения, обещава на всеки изследовател, който се интересува от проучването на важния „Траянов военен път“ през Балкана и от Юстинианови военни постройки, най-богати данни. Днешната „Траянова пътека“ е имала още преди 601 години това име, когато военачалникът Комешпиолус при страшен студ се спуснал от Дунава по този изоставен тогава път към Пловдив, като неговите войски го проклинали жестоко. През 1048 г. византиецът Арианит преследва по същия път, но в обратна посока, орда печенеги и ги прогонва от Ловеч. През време на турския режим този проход постепенно запустя и се превърна в трудно проходима пътека за пешеходци.“*

СВЕДЕНИЯ ЗА ЗАСЕЛВАНЕ НА ДНЕШНИЯ ГРАД ТРОЯН

Власи Илиев.
Град Троян. Исторични материали. София, 2006, с. 13.

В началото Троян се казвал село. Доскоро в черквата, под полилея, имаше мраморна плоча с надпис: „село Троян за черквата Св. Параскева – подарена от х. Калча от Пловдив“. Жителите от Троянската община, а доскоро и самите граждани, казваха: „Ха да идим на селу“ (т. е. на Троян).

На мястото на днешния град може би е имало само няколко хана за пренощуване на големите кервани със стоки, а също и на турските войници. Такива са били Шипковенският и Власковски-ят хан, дето сега са се заселили Шейтаните. Хората са живеели по околните бърда и са се занимавали повече със скотовъдство. Всеки род, след като се преселел в Троян, си държал къща „в гората“. Там работели лятно време имота и пасели добитъка. През кърджалийско време, соб. даалийско, и през чумавото време (1837 г.) троянците бягали по колибите си в гората. Преданието разказва, че брашното често не стигало, та са чукали мамулени чукурки за брашно. Хората са били много прости и наивни. Не са се сещали да заемат плодородните места (лъките), за да ги обърнат на ниви. Околните пастири са се събирали на празници в определени черковища, та са клали курбан, яли са и пили, а младите след това са играли хоро. Това е ставало най-напред на Кръста в града, а после били определени и други места за разните празници в годината. При някои черковища е имало и сергии с разни стоки: ориз, сол, риба, памук, мъниста, гребньове, цървули, медна тел и др. Около сергиите (дюкянчетата) почнали да се строят къщи и се положило началото на днешния Троян.

ТРОЯНСКИЯТ ПРОХОД

Откъс

Константин Иречек. *Военният път от Белград за Цариград и балканските проходи" – (БИБ, г. IV, том IV, 1932 г., с. 114–116.*

След описания от Каниц Русалийски проход – 1930 м – покрай Марагидик, най-високият от всички балкански проходи, който е достъпен само през лятото, иде седмият главен проход – Троянският. През него е минавал един от най-старите римски пътища в Тракия, навярно първият, който е бил направен за сигурността на новозаетата провинция. Той е свързвал почти в права линия Пловдив и дунавските градове Нове и Ескус. Минавайки, през плоската, гола и без камъни западкотракийска равнина, пътят е стигнал на 6 географски мили северно от Пловдив в един голям град в полите на Средна гора, защитен със здрави стени в квадрат, с 4 врати и прочути бани; неговите развалини, Лъджа хисар (Бански град), наречени от населението още Троянов град, се посещавали твърде много от пловдивските граждани заради лековитите му извори. Нито Певтингеровата карта, нито пък някой от намерените на самото място надписи ни дават осветление за името на изчезналия град. По строежа на стените се вижда, че той е бил укрепяван и обитаван и през византийско време...

В околността на тези развалини е бил намерен надпис на императора Нерон отнасящ се до постройката на тракийските военни пътища. Шосето е достигало полите на Хемус на 41 мили от Пловдив при тагшо Суб Радице (Sub Radice), където е квартирувала около 400 година една кохорта. Шест мили понататък ние стигаме на върха на прохода в кастела Монтемно (Montemno т. е. Monte Haemo), чиито развалини се виждат още. Слизайки към изворите на Аземус (Asemus), (старобълг. и тур. Осма, новобълг. Осем, Осъм) се е идвало до Ад Радицес (Ad Ra-

dices) вероятно при вливането на р. Кнежа, в чиято околност се намират останки от римски сребърни и медни кариери. От ляво и дясно са гледали към равнината многобройни кастели, построени за охрана на пътя. Те са служили в средните векове за резиденции на българските боляри. Надолу по течението на реката пътникът е стигал в града Сострa (Sostra); просторните развалини с два кастела, които Каниц е видял при Ломец под Троян на левия бряг на Осъм, принадлежат на този град. Оттук се е отивало за няколко часа във важния възел М е л т а (Melta Praesidium у Птоломея), чиито развалини с останки от колони и здрави стени стърчат още на Хисар-баир (Крепостен връх) при Ловеч. Оттук са излизали три пътя – единият на северозапад към Ескус, вторият на североизток към Нове и третият на изток към Никополис. В средните векове митрополитският град Ловеч (Ловджийски град) бил едно от най-важните места между Хемус и Дунав.

Римският път от Пловдив за Нове е носил от старо време името на Траяна. И сега още на Осъм лежи град Троян, а балканския проход се нарича Троянска пътека. Това име се появява още в 601 година, когато пълководецът Ко-менциолус поискал да тръгне от Нове на Дунава за зимните квартири към Пловдив направо през Траяновия път, макар пътят да е бил развален и напуснат от преди 90 години. С голяма мъка той успял да намери един старец, който да му служи за водач. Обаче в прохода много войници и по-голямата част от товарните животни загинали от страшните студове и ледения вятър; така своенравният пълководец едва стигнал в Пловдив при най-горчиви проклятия от страна на своя отряд. В средните векове този проход срещаме да се споменава в 1048 година, когато една печенежка орда преминала от околностите на Пловдив през него за долината на Осъм. Византийският пълководец Константин Арианит последвал варварите по същия път и ги разпръснал при Ловеч. Сега проходът е съвършено изоставен; по пътя има две турски беклемета (блокхаузи).

Като се вземе под внимание значението на този проход в римско време, изглежда твърде за вярване, че Александър Велики в своя поход срещу независимите траки през 334 година пр. н. е. е преминал именно тук Хемус, в Троянския проход, а не в Succi или при Айдос. В такъв случай той е тръгнал от Амфиполис през Родопите, покрай оракула на Диони-сий и после през Бесапара и Пловдив направо на север...

Книгата се издава със спомоществувателството на Ротари клуб – гр. Троян.

Клубът е партньор на Община Троян и Националния исторически музей за проучване и опазване на античните старини в Троян.